

Sel Williams

**Cloriannu
Cymdeithasiaeth:
Syniadaeth wleidyddol
Cymdeithas yr Iaith
Gymraeg**

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Golygydd Yr Athro Ioan Williams

Cloriannu Cymdeithasiaeth: Syniadaeth wleidyddol Cymdeithas yr Iaith Gymraeg

Sel Williams

Yn yr erthygl hon, edrychir ar gymdeithasiaeth, sef set o syniadau gwleidyddol a ddatblygwyd gan Gymdeithas yr Iaith Gymraeg (CYIG), sy'n codi o brofiad ymgyrchu'r gymdeithas. Prif amcan yr erthygl yw cloriannu cymdeithasiaeth, ac ystyrir y syniadaeth a'r berthynas rhwng y theori ac ymarfer gwleidyddol. Mae cymuned yn greiddiol i athroniaeth cymdeithasiaeth, ac yn yr erthygl hon ceisir ateb y cwestiwn; 'beth yw rôl cymuned a pherthnasedd gwleidyddol cymdeithasiaeth heddiw?' Dechreuir drwy edrych ar syniadaeth cymdeithasiaeth fel y datblygodd ochr yn ochr â phrofiad gweithredu CYIG. Yna edrychir ar y gymuned yng ngwleidyddiaeth Cymru fodern, ynghyd â natur a rôl datblygu cymunedol heddiw. Mae hyn yn gosod sail i'r drafodaeth sy'n dilyn ar gloriannu cymdeithasiaeth.

Ers cychwyn y 1960au, bu Cymdeithas yr Iaith Gymraeg yn ymgyrchu ym meysydd statws yr iaith, darlledu, addysg, y drefn lywodraethol, tai, cynllunio a'r economi. Rhoddwyd cryn sylw i'r dulliau torcyfraith, di-drais o weithredu, ond rhan yn unig fu hyn o weithgaredd y Gymdeithas. Dengys llyfr Dylan Phillips, *Trwy Ddulliau Chwyldro: Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962-1992* (Phillips, 1998), y modd y datblygwyd syniadaeth yn dwyn yr enw 'cymdeithasiaeth' law yn llaw â gweithredu gwleidyddol.

Nid oes modd cyfieithu'r term 'cymdeithasiaeth' i'r Saesneg yn foddhaol. Ceir bellach gynifer o wahanol ystyron i eiriau megis '*community-ism*', '*communitarianism*', '*syndicalism*', '*anarcho-syndicalism*', '*socialism*' a '*communism*', fel y cedwir at y gair Cymraeg 'cymdeithasiaeth' yng nghyhoeddiadau Saesneg CYIG. Nid yw'r cyfieithiad llythrennol '*society-ism*' fawr o help chwaith. Esbonia Raymond Williams yn *Keywords* (Williams, 1976) y modd y newidiodd ystyr y gair '*society*' cyn ac yn enwedig yn ystod cyfnod cynnar cyfalafiaeth. Ar un adeg, golygai rywbeth tebycach i'r hyn a olygir gan y gair '*community*' heddiw. Dim ond yn ddiweddar yr ymddangosodd y gair 'cymuned' yn y Gymraeg; nid oes sôn amdano yng ngeiriaduron y 1950au. Cyfeirid yn aml at berson a oedd yn gaffaeliad i gymdeithas yn hytrach na chymuned, ac mae'n arwyddocaol fod y gair 'cymdeithas' wedi cadw ei naws 'gymunedol' yn y Gymraeg yn hirach nag yn y Saesneg. Yn Saesneg, '*community*' ddaw agosaf at gyfleu'r defnydd hwn o'r gair 'cymdeithas'. Mae'r gwahaniaeth yn natblygiad ac yn ystyr y termau 'cymuned' a '*community*' yn adlewyrchiad o wahaniaethau hanesyddol pwysig. I raddau, gellir esbonio'r newid yn ystyr y gair '*society*' yng nghyd-destun datblygiad cenedl-wladwriaeth Lloegr/Prydain a'r angen am air a chysyniad i ddisgifio'r bobl fel cenedl ar lun gwladwriaeth gyfalafol yn hytrach na deiliaid ffiwdal. Tra gwahanol fu hanes cenedl diwladwriaeth y Cymry. Cynyddodd yr angen i wahaniaethu rhwng cymdeithas a chymuned yn hwyrach yng Nghymru, a hynny gyda datblygiad ei hegin sefydliadau gwladwriaethol ei hun. Er bod yr ymdriniaeth hon o dermau sylfaenol yn gorsymleiddio'r

sefyllfa, mae gwerthfawrogiad cyffredinol o ystyron ac arwyddocâd gwleidyddol cymuned a chenedl yn allweddol i faes trafod yr erthygl hon.

Wrth ymdrin â chymdeithasiaeth, eir ati i wneud y canlynol:

1. Amlinellir syniadaeth cymdeithasiaeth fel y datblygodd drwy brofiad CYIG.
2. Cymerir bras olwg ar le cymuned yn nhraddodiad gwleidyddol Cymru yn y cyfnod modern.
3. Edrychir yn feirniadol ar le cymuned a datblygu cymunedol yng ngwleidyddiaeth heddiw, ynghyd â'r berthynas rhwng cymdeithasiaeth a theori ac ymarfer datblygu cymunedol.
4. Cychwynnir trafodaeth ar gloriannu cymdeithasiaeth.

1. Cymdeithasiaeth CYIG

I esbonio cymdeithasiaeth, defnyddir tair ffynhonnell yn bennaf; pamffled a ysgrifennodd Ffred Ffransis yn ystod ei gyfnod yn y carchar ym 1986, sef *Cymdeithasiaeth: yr ail ffrynt* (Ffransis, 1986); maniffestos gwleidyddol CYIG (1982, 1992, 2002, 2004) a gyhoeddwyd fwy neu lai bob degawd, ynghyd â llyfr Dylan Phillips (Phillips, 1998) ar hanes CYIG (yn enwedig y drydedd bennod ar syniadaeth CYIG sy'n dwyn y teitl arwyddocaol, "Tua'r Gorllewin" neu "Gymru Sosialaidd").

Roedd ymgyrchoedd cynharaf CYIG yn ymwneud ag ennill statws swyddogol i'r Gymraeg, ac mae ymgyrchoedd o'r math hwn yn parhau, e.e. Deddf Iaith, Corff Datblygu Addysg Gymraeg, ynghyd â'r ymgyrch i berswadio cwmnïau mawrion megis *Orange* a *Marks & Spencer* i ddefnyddio'r Gymraeg. Mae ymgyrchoedd eraill wedi'u hanelu at greu'r amodau a'r math o drefn faterol a all sicrhau bywyd i gymunedau Cymreig, e.e. ymgyrchoedd ynghylch tai, cynllunio, ynghyd â gwahanol agweddau ar yr economi megis yr ymgyrch bresennol, cymunedau cynaliadwy (Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, 2009). Mae'n glir ym Maniffesto 1982 bod CYIG, erbyn hynny, yn gweld yr angen nid yn unig am fudiad iaith ymosodol, ond hefyd am ail ffrynt o fudiadau blaengar a fydd yn amddiffyn cymunedau, gyda'r Gymdeithas yn rhan o'r ail ffrynt hwnnw. Gwelwyd cymdeithasiaeth yn datblygu yn y cyd-destun hwn o ymgyrchu a chynghreirio i newid y drefn faterol.

Dywed Maniffesto 1982 bod CYIG yn perthyn i'r gwrsyll sosialaidd, ond nad oedd am wisgo bathodyn sosialaeth fel y cyfryw gan fod y gair wedi'i ddefnyddio i ddisgrifio cymaint o fudiadau ac athrawiaethau gwahanol. Gwell gan y Gymdeithas weld cymdeithasiaeth fel cyfraniad unigryw i sosialaeth fyd-eang (Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, 1982). Mae cymdeithasiaeth yn syniadaeth esblygol sy'n deillio o brofiad bywyd yng Nghymru ac o ymgyrchu am newid. Cymharer hyn gyda phrofiad cymaint o fudiadau'r Chwith gwleidyddol, megis Cymru Goch yn y 1970au a lliaws o sectau sosialaidd Prydeinig, a gychwynasant trwy lunio dadansoddiadau a chynlluniau delfrydol ar gyfer y dyfodol a safent am y pegwn â realiti'r presennol i'r fath raddau fel na ellid gwneud mwy na rhyddhau datganiadau chwyldroadol di-baid. Gellir anelu'r un fath o feirniadaeth at gynlluniau mwy diweddar, fel rhaglen gynhwysfawr y *New Economics Foundation, The Great Transition* (2009), ar gyfer trawsnewid yr economi a'r gymdeithas. Er ei fod yn llawn

syniadau clodwiw, nid yw'n delio'n realistig â natur grym a newid gwleidyddol. Cwbl groes i hynny fu hanes CYIG, lle'r esblygodd syniadaeth cymdeithasiaeth o brofiad ymgyrchu. Yn ôl CYIG, drwy gychwyn wrth ei thraed gyda realiti'r sefyllfa dai, yr economi ac ati y mae modd gwarchod rhag peryglon dogma a chred hunangyfiawn, ac y mae hyn yn gyson â'r dull di-drais o weithredu.

Mae cymdeithasiaeth yn syniadaeth sy'n esblygu o ddilechdid ymgyrchu a dehongli, ac y mae'n gosod cyfeiriad cyffredinol ar gyfer gweithredu gwleidyddol. Nodir prif bwyntiau'r cyfeiriad hwn isod:

- a) Ffenomen gymdeithasol yw iaith ac ni fydd y Gymraeg fyw oni ddiogelir bywyd cymunedol.
- b) Dylid rhoi blaenoriaeth i gynnal bywyd cymdeithasol lleol wrth lunio polisïau ar gyfer fframwaith materol bywyd. I gyflawni hyn, rhaid sydd wrth reolaeth gymdeithasol leol ar bob rhan o fywyd materol Cymru. Mae hyn yn golygu ymwrthod â chyfalafiaeth, boed ar ffurf cwmnïau neu wladwriaethau (Ffransis, 1986).

Mae modd egluro'r berthynas rhwng gweithredu a datblygiad syniadaeth cymdeithasiaeth trwy edrych ar un enghraifft, sef hanes ymgyrchu ym maes tai. Ataliwyd arwerthiant mawr o dai haf yng Nghaernarfon ym 1972 gan arwain y Gymdeithas i ystyried o ddirif y berthynas rhwng y farchnad dai, hawl person i gartref, ynghyd â pharhad cymunedau Cymraeg (Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, 1972). Elfen hanfodol o gymdeithasiaeth a ddeilliodd o hyn oedd y gred y dylid ystyried tai fel asedau cymdeithasol; fel cartrefi yn hytrach na nwyddau marchnad. Mynegwyd angen felly i 'gymdeithasoli' tai. Arweiniodd hyn at ymgyrchu i atal datblygiadau a ystyrir yn niweidiol i'r gymuned leol, megis tai haf a stadau tai na fwriadwyd ar gyfer diwallu anghenion lleol. Rhoddwyd pwysau ar awdurdodau lleol i brynu tai addas i'w rhentu i bobl lleol, i wrthod caniatâd i gynlluniau a oedd yn anghydnaws â'r angen lleol, ac i sicrhau bod rhaid wrth ganiatâd i droi annedd yn dŷ gwyliau. O'r 1980au ymlaen, daeth hyn oll yn rhan o'r ymgyrch am Ddeddf Eiddo i Gymru. Yr hyn a welir yn yr enghraifft hon yw'r datblygiad yn syniadaeth cymdeithasiaeth, a hynny o ganlyniad i wynebu realiti'r sefyllfa yng Nghymru ac o weithredu i'w newid. Gellir olrhain datblygiad cyffelyb yn hanes ymgyrchoedd cynllunio, y drefn lywodraethol, addysg, darlledu a'r economi. Ym maes yr economi, gwelwyd CYIG yn cefnogi ymgyrchoedd eraill yn gynyddol dros y blynyddoedd, e.e. y frwydr yn erbyn cau gwaith dur Shotton yn Sir y Fflint ym 1973.

Aeth Cymdeithas yr Iaith ati i gefnogi streic chwarelwyr Blaenau Ffestiniog, ac yna streic y glowyr ym 1984-5 pan ddatganwyd yn glir mai'r un pwerau oedd yn bygwth cymunedau glofaol ag oedd yn bygwth y Gymraeg (Phillips, 1998). Yn ystod streic y glowyr, bu ystod eang o grwpiau ac unigolion cefnogol yn weithgar ledled Cymru, gan gynnwys undebwyr llafur, aelodau o'r Blaid Lafur a Phlaid Cymru, mudiadau heddwch ac amgylcheddol, amryfal ymgyrchwyr cymunedol, yn ogystal ag aelodau CYIG. Daeth y rhelyw o'r rhain ynghyd dan faner y gyngres a sefydlwyd i amddiffyn cymunedau glofaol. Ar ddiwedd y streic, collwyd cyfle euraid i ddatblygu'r Gyngres yn gyngres Gymreig o fudiadau gwahanol er mwyn amddiffyn bywyd cymunedol yn gyffredinol ar draws Cymru. Er bod llawer o gefnogaeth i'r amcan hwn, fe'i rhwystrwyd rhag digwydd, yn bennaf oherwydd bod arweinwyr y Blaid Lafur yng Nghymru yn gweld ymgyrchu cymunedol a gweithredu uniongyrchol yn fygythiad i'w strategaeth a'u huchelgais etholiadol.

I grynhoi'r hyn y mae CYIG yn ei ddweud, mae cymdeithasiaeth yn golygu newid trwyadl yn fframwaith cymdeithasol, economaidd a gwleidyddol Cymru. Gellir ychwanegu'r fframwaith amgylcheddol am i'r Gymdeithas roi pwyslais cynyddol ar ryngberthynas amgylchedd, economi, cymdeithas, diwylliant a iaith (Phillips, 1998). Ni all y Gymraeg ffynnu fel iaith gymunedol oni newidia popeth arall yng Nghymru. Dyna'r ynni chwyldroadol ym mrwydr yr iaith.

2. Y gymuned yn nhraddodiad gwleidyddol Cymru

Er yr holl sôn am draddodiad cymunedol Cymru, ychydig o sylw – i bob pwrpas – a roddwyd i'r holl gysyniad o gymuned gan ryddfrydwyr Cymru yn ystod eu cyfnod euraid cyn 1914. I Hegeliaid brwd megis Syr Henry Jones, perthynas yr unigolyn â'r wladwriaeth oedd bwysicaf; doedd fawr o le i genedl na chymuned. Roedd rhyddfrydwyr eraill, llai ceidwadol, drwodd a thro yn dra theyrngar i senedd Prydain Fawr, y genedl-wladwriaeth a'r Ymerodraeth Brydeinig.

Cydnabuwyd pwysigrwydd cymuned gan rai o'r sosialwyr cynnar yng Nghymru, arloeswyr cymdeithasol megis Robert Owen a R. J. Derfel. Creodd Owen gymunedau diwydiannol arbrofol ar sail egwyddorion sosialaidd, a phwysodd ar y Llywodraeth i fabwysiadu'r model cymunedol ar gyfer y gymdeithas gyfan. Bu'r model yn esiampl o'r hyn sy'n bosib ac yn symbyliad i fudiadau cydweithredol a chymunedau arbrofol hyd at y dydd heddiw. Yn gyffredinol, caiff Owen ei feirniadu am fod yn iwtopaidd. Yn ôl Derfel, roedd Owen yn ddiniwed yn ei 'obeithlonrwydd' ynglŷn â pharodrwydd y dosbarth llywodraethol i fabwysiadu trefn economaidd a chymdeithasol newydd (Roberts, 2009). Amharod fuasai'r pwerus i roi'r gorau o'i gwirfodd i'w cyfoeth, breintiau a'u grym. Yn ei dro, cafodd Derfel – a'r garfan o sosialwyr Ffabiaidd y perthynai iddynt – eu cyhuddo gan Farxwyr uniongred o fod yn ddiniwed ynglŷn â natur grym y dosbarth cyfalafol ac yn rhy obeithiol y gellid ymggyraedd at gymdeithas sosialaidd yn bennaf drwy broses o addysgu'r dosbarth gweithiol.

Derfel, fe greidir, oedd y cyntaf i ddefnyddio'r term 'cymdeithasiaeth', a'i fabwysiadu – yn hytrach na'r gair 'socialaeth' – fel term cyffredinol i gyfateb yn fras i 'socialism' yn Saesneg. Roedd ymysg y cyntaf i ddod â syniadau sosialaeth i gynulleidfa Gymraeg, ac yn ei gymdeithasiaeth â ati i addasu syniadau sosialaeth ar gyfer sefyllfa Cymru. Yn awr ac yn y man, defnyddia hefyd y term 'cymundebaeth', er enghraifft yng nghyd-destun syniadau ynghylch ymddygiad cydweithredol, megis cydfeddiant, cydlafur a chydfwynhad. Yn yr hunangofiant a ysgrifennodd ar ddiwedd ei oes, mae Derfel (Derfel, 1905) yn disgrifio'i gredo sosialaidd fel yr unig drefn gymdeithasol a all achub y bobl, yr unig obaith am gyfiawnder a heddwch. Fel aelod o'r Ffabiaid, rhoddai ei ffydd mewn addysgu'r gweithwyr ynglŷn â rhesymoliaeth yr achos sosialaidd, ac ymggyraedd – trwy oleuo'r werin – at y nod o gymdeithas sosialaidd drwy ddulliau esblygol yn hytrach na thrwy chwyldro fel yr argymhellai Marxwyr y cyfnod. Er hynny, mae'n rhannu'r un amcanion sosialaidd sylfaenol â'r Marxwyr. Dywed y dylai'r tir a'i holl drysorau, y cyfoeth, ynghyd â'r cyfryngau cynhyrchu, dosbarthu a chyfnwid fod yn eiddo ar y cyd i'w defnyddio er lles pawb. Nid wêl unrhyw wrthdaro rhwng yr egwyddorion sosialaidd sylfaenol hyn a'i wladgarwch a'i genedlaetholdeb Cymreig. Mater yw yn y bôn o'i ffydd yng ngallu a photensial pobl gyffredin – ynghyd â chymunedau yng Nghymru ac ar draws y byd – i greu cymdeithas

well yn unol â gweledigaeth sosialaidd. Ar yr un pryd, rhydd ei gymdeithasiaeth stamp Cymreig ar sosialaeth.

Ar ddechrau'r ugeinfed ganrif, yn y cyfnod cyn y Rhyfel Byd Cyntaf, roedd carfan gref ymhlith sosialwyr yng Nghymru yn gefnogol i hunanlywodraeth, a hynny fel rhan o'u gweledigaeth eang ynghylch cyfiawnder cymdeithasol, ymryddhad y gweithiwr a gwrthimperialaeth. Collwyd neu lastwreiddiwyd y weledigaeth drawsnewidiol hon i raddau helaeth yn dilyn y Rhyfel Mawr. Yr oedd yr elfennau syndicalaidd Cymreig o fewn y mudiad llafur Prydeinig yn y lleiafrif. Roedd y syndicalyddion o blaid rheolaeth ddemocrataidd gan weithwyr yn eu gweithleoedd ac yn erbyn canoli a biwrocraetaeth wladwriaethol, sef yr hyn a ddigwyddodd pan wladolwyd y diwydant glo ym 1948. Amlygir y traddodiad syndicalaidd hwn yn *The Miners' Next Step* (1912) a gyhoeddwyd gan lowyr de Cymru; dogfen a gysylltir yn aml â Noah Ablett, un o'r arweinyddion. Eironi aruthrol y diwydiant glo yng Nghymru yw bod y pwll dwfn olaf, Glofa'r Tŵr yng Nghwm Cynon, o dan berchnogaeth a rheolaeth ddemocrataidd y gweithwyr erbyn chwarter olaf yr ugeinfed ganrif.

Yn gynyddol drwy'r 1920au, trywydd economistaidd a chanoledig 'socialaeth' Brydeinig a ddilynwyd gan y mudiad llafur drwedd a thro. I drwch yr arweinyddion, nid oedd lle i gymuned na chenedl Gymreig yn syniadau cyfyng ac amrwd y Blaid Lafur ynglŷn ag undod rhwng minteioedd y gweithwyr. Hyrwyddwyd math o undod dosbarth gweithiol ar lefel Brydeinig, ond ni chwestiynwyd natur gyfalafol, imperialaidd, y genedl-wladwriaeth Brydeinig a rôl ideolegol Prydeindod. Effaith hyn oedd atgyfnerthu gafael cenedlaetholdeb Prydeinig ar y dosbarth gweithiol a thanseilio achos sosialaeth ryng-genedlaethol yng ngwledydd Prydain a thramor. Costiodd y methiant i wrthsefyll cenedlaetholdebau gwladwriaethol cyfalafwyr Ewrop yn ddrud i weithwyr a chymunedau ar draws Ewrop a gweddill y byd yn ystod yr ugeinfed ganrif.

Wedi'r Ail Ryfel Byd, rhoddodd y Blaid Lafur sylw rhethregol i'r cymunedau a fu mor frwd eu cefnogaeth iddi. Er enghraifft, dywedodd Aneurin Bevan mewn datganiad:

There is no conflict between a wide cosmopolitanism and a rich local life. The one gives meaning and particularity to the other' (Smith, 1984).

O ran ei gweithredoedd, serch hynny, bu polisiau lles tadol y Blaid Lafur a'r gwladoli biwrocraetaidd a chanoledig yn gyfrifol, i raddau helaeth, am greu unigolion a chymunedau a oedd yn ddibynol ar y wladwriaeth, yn hytrach nag unigolion rhydd. Parhaodd rhai lleisiau o fewn y Blaid Gomiwnyddol, ynghyd â rhai unigolion fel yr Aelod Seneddol Llafur dros Ferthyr Tudful, S. O. Davies, yn driw i'r weledigaeth o ryddid i gymuned a chenedl. Serch hynny, y genedl-wladwriaeth Brydeinig a sofraniaeth ei senedd a gafodd deyrngarwch y sefydliad llafur yng Nghymru drwedd a thro drwy gydol yr ugeinfed ganrif.

I'r Blaid Genedlaethol Gymreig yn ei chyfnod cynnar, roedd cymuned ynghyd â'r cysyniad o Gymru fel cymuned o gymunedau yn hollol sylfaenol. Ei phroblem oedd gwireddu'r theori. Nid tasg hawdd i'r 'blaid bach' oedd cyfleu ei neges i'r cyhoedd, ac nid oedd rhamantiaeth rhai o'r arweinyddion ynglŷn â'r 'glendid a fu' a'u hanallu i ddygyddion a realiti diwydiannu yn helpu eu hachos.

3. Cymuned a datblygu cymunedol yng ngwleidyddiaeth heddiw.

Am gyfnodau yn ystod yr ugain mlynedd ddiwethaf, bu sôn am gymuned bron yn rhan feunyddiol o rethreg San Steffan a gwleidyddion Cymru. Yn natganiadau'r holl bleidiau, mynegid yn aml y nod o gryfhau cymunedau Cymreig. Yn achos y Blaid Lafur, ymddengys ar brydiau i'w phrif ffocws symud oddi wrth ddsbarth cymdeithasol tuag at gymuned. Paratowyd polisiau a dogfennau, megis Datganiad Castell Nedd gan Peter Hain yn yr 1980au (Jones, 1995) a awgrymai bod gan o leiaf rai ffydd yng ngallu cymunedau i weithredu trostynt eu hunain, ac y dylai strategaethau llywodraeth – ar wahanol lefelau – anelu at rymuso cymunedau. Daeth y gair cymuned yn greiddiol i 'drydedd ffordd' Blair, mewn modd pur wahanol i 'gymdeithas fawr' Cameron.

Ers sefydlu Cynulliad Cenedlaethol Cymru, cyhoeddwyd ystod o bolisiau a strategaethau amgylcheddol, economaidd, cymdeithasol a diwylliannol sy'n pwysleisio'r dimensiwn cymunedol. Amlinellir enghreifftiau allweddol o'r polisiau hyn a'u perthnasedd i ddatblygu cymunedol gan Datblygu Cymunedol Cymru (DCC), ac fe'u nodir isod (Datblygu Cymunedol Cymru, 2006) (Sylwer y ceidw DCC at eiriad cyhoeddiadau'r Llywodraeth):

Dechrau Byw'n Wahanol

Caiff holl strategaethau eraill y Cynulliad eu harwain gan y cynllun hwn.

Datblygu cymunedol yw'r broses lle bydd pobl lleol yn cyfranogi yn natblygiad a chynnal cymunedau cynaliadwy.

Cymru: Gwlad Well

Y cynllun strategol trosfwaol.

Mae gan ddatblygu cymunedol ran i'w chwarae i gynnal y weledigaeth o wlad decach, fwy ffyniannus, iachach ac wedi'i haddysgu'n well.

Cymru: Economi yn Ffynnu

Mae gan ddatblygu cymunedol botensial i wella ffyniant Cymru drwy weithgareddau cynaliadwy lleol.

Gwell Iechyd-Gwell Cymru

Bydd datblygu cymunedol yn ganolog i'r atwad hon ar i bobl a sefydliadau wella iechyd y genedl.

Cynllun Gofodol Cymru

Mae datblygu cymunedol yn cydnabod gwahaniaethau lleol ac yn datblygu atebion priodol i broblemau lleol. Mae datblygu cymunedol yn hyrwyddo ymwneud â chynllunio cymunedol.

Strategaethau Cymunedol

Mae angen mabwysiadu dulliau datblygu cymunedol i gynnwys pobl lleol wrth ddatblygu cynlluniau lleol.

Cynllun Datblygu Gwledig Cymru

Mae'r cynllun hwn yn dilyn patrwm rhaglen datblygu gwledig yr Undeb Ewropeaidd, 'LEADER', sef datblygu o'r gwaelod i fyny.

Iaith Pawb

Ffyniant y Gymraeg fel iaith gymunedol ynghlwm wrth ddatblygiad cymunedau.

Felly, mae'n amlwg bod datblygu cymunedol yn greiddiol i nifer o amryfal bolisiau'r Cynulliad, o leiaf yn gyffredinol ar bapur. Er bod cynifer o'r dogfennau polisi hyn yn dderbyniol o ran eu gweledigaeth gyffredinol, prin yw'r cynlluniau pendant sy'n golygu nad ydynt ar brydiau'n fawr mwy na chasgliad o obeithion. Er mwyn ceisio dirnad arwyddocâd ymarferol geiriau'r ddogfennaeth, edrychir yma ar un raglen benodol o'u plith, sef 'Cymunedau yn Gyntaf'. Mae'r enghraifft hon yn taflu goleuni ar nodweddion sy'n gyffredin i gynifer o bolisiau llywodraeth yng Nghymru sy'n ymwneud â datblygiad cymunedol. Cyflwynodd Llywodraeth y Cynulliad y rhaglen 'Cymunedau yn Gyntaf' fel cynllun datblygu cymunedol er mwyn ceisio gwella amodau byw a rhagolygon trigolion cymunedau tlotaif Cymru. Dynodwyd 142 o ardaloedd yn rhan o'r cynllun, wedi'u dethol yn bennaf ar sail Mynegrif Amddifadedd Lluosog Cymru (mesur cyfansawdd o dlodi cymuned) yn y flwyddyn 2000. Cyflogwyd staff craidd ym mhob un o'r cymunedau, gan gynnwys gweithwyr datblygu cymunedol a fedrai ymgeisio am arian o amryfal ffynonellau ar gyfer cynnal prosiectau cymunedol. Sefydlwyd Cymunedau yn Gyntaf fel rhaglen adfywio hir dymor dan arweiniad y cymunedau, ac yn nyddiau cynharaf datblygu strategaeth y rhaglen yr oedd lle i obeithio y cawsai ei seilio ar egwyddorion datblygu cymunedol radical. Esbonnir yr egwyddorion a'r gwerthoedd hyn mewn dogfen, *Fframwaith Strategol Cenedlaethol ar gyfer Datblygu Cymunedol yng Nghymru*, a noddwyd gan Lywodraeth y Cynulliad ac a luniwyd gan Datblygu Cymunedol Cymru (2006) ar sail ymgynghoriad eang gyda gweithwyr cymunedol a'r sector cymunedol ledled Cymru. Amlinellir y gwerthoedd a'r egwyddorion isod:

Cyfiawnder cymdeithasol

Adeiladu cymdeithas gyfartal a theg sy'n hyrwyddo hawliau dynol a hawliau'r gymuned, ac yn herio pob ffurf ar ormes.

Ymreolaeth

Grwpiau yn trafod problemau sy'n gyffredin rhyngddynt ac yn dod yn fwy ymwybodol o'r achosion ac atebion y gallant eu gweithredu.

Cydweithio a chyd-ddysgu

Gwerthfawrogi, rhannu a defnyddio'r sgiliau, y wybodaeth a'r profiad o fewn cymunedau er mwyn cyflawni newidiadau ar y cyd.

Cymunedau cynaliadwy

Cefnogi cymunedau i ddatblygu'u cryfderau, eu hadnoddau a'u hannibyniaeth tra cynhelir cysylltiadau gyda'r gymdeithas ehangach ar yr un pryd.

Cyfranogiad

Yr hawl i bawb gymryd rhan yn y prosesau sy'n effeithio ar eu cymunedau.

Dysgu o brofiad

Adfyfrio ar brofiadau cymunedol a dysgu gweithredu i'r dyfodol.

Nodir hefyd yn y Fframwaith Strategol chwe nodwedd a ystyrir yn allweddol i ddatblygu cymunedol; arweiniad gan y gymuned, cynnwys pob rhan o'r gymuned, ymrymuso i newid cydbwysedd grym, cydnabod datblygu cymunedol fel proses barhaus, ynghyd â phroses ddysgu a phroses holistig. Mewn perthynas â'r broses holistig, mae datblygu cymunedol yn pwysleisio cydberthynas y gwahanol feysydd sy'n effeithio ar gymunedau, fel tai, gwaith, addysg, iechyd a thrafnidaeth; meysydd nad yw'n synhwyrol – o bersbectif cymuned – i'w hystyried ar wahân. Mae'r egwyddorion a'r gwerthoedd hyn yn werthfawr fel ffon fesur i gloriannu prosiectau a rhaglenni sy'n ymwneud â datblygiad cymunedau.

Mae'r holl sôn a fu dros y ddau ddegawd diwethaf – ar bapur, ar lafar ac yn ddigidol – am gymuned a datblygu cymunedol yn ymddangos yn glodwiw, ond beth, mewn gwirionedd, a olyga hyn i gyd i'n cymunedau mwyaf difreintiedig yn enwedig? Er mwyn ceisio dechrau ateb y cwestiwn hwn, mae'n werth edrych ar y modd yr aed ati i gloriannu a beirniadu rhaglen Cymunedau yn Gyntaf. Comisiynwyd sawl gwerthusiad o'r rhaglen gan Lywodraeth Cymru (Llywodraeth Cymru, 2006 a Llywodraeth Cymru, 2011) a chafwyd adroddiadau gan nifer a fu'n ymwneud â'r rhaglen (Adamson, 2010) ynghyd â thrafodaethau helaeth ymhlith y rhai a fu'n gweithio ar y cynllun ar lawr gwlad. O safbwynt datblygu cymunedol, swm a sylwedd y barnu yw y cafwyd llwyddiannau pwysig, ond ni chadwyd at egwyddorion a gwerthoedd sylfaenol datblygu cymunedol. Ymhellach, yr oedd tuedd i reolaeth fiwrocraataidd llywodraeth ganol a lleol fygu cyfranogiad a mentergarwch, a chafwyd diffyg hyfforddiant priodol ym maes datblygu cymunedol a nemor ddim cyswllt rhwng datblygu cymunedol a datblygu rhanbarthol (Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw, 2011). Drwyddi draw, cymharol fach fu effeithiau'r cynllun, a chwtogwyd ar y rhaglen yn 2013 gan hepgor llawer o gymunedau o'r cynllun, yn enwedig gymunedau gwledig. Cefnwyd i raddau pellach ar egwyddorion datblygu cymunedol, ac ofnir bod y newidiadau diweddar yn canoli grym rheolaethol fwyfwy ac yn lleihau cyfranogiad a dylanwad cymunedol.

O edrych yn ôl ar raglen Cymunedau yn Gyntaf, cafwyd amrywiaeth sylweddol yn yr hyn a gyflawnwyd mewn gwahanol gymunedau. Er enghraifft, dyfarnwyd Cymunedau yn Gyntaf yn ardal Blaenau Ffestiniog ymysg y goreuon, yn ôl arfarniad gweision sifil y rhaglen ym 2011 (Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw, 2011). Mae gan awdur yr erthygl hon brofiad personol o ymwneud â mentrau cymunedol ym Mro Ffestiniog, ac yn medru tystio i lwyddiannau cymharol sawl cynllun adfywio a menter gymunedol yn yr ardal, gan gynnwys Cymunedau yn Gyntaf. Yn ddiweddar, cafwyd peth arwyddion o rywfaint o newid meddylfryd yn y gymuned wrth i rai pobl aillafael, i raddau, yn y traddodiad cymunedol o wneud pethau trostynt eu hunain. Er bod y rhain yn gamau pwysig ymlaen, bach yw swm a sylwedd y newidiadau o'u cymharu â maint y problemau strwythurol a'r anghenion sy'n wynebu ein cymunedau. Mae hyn yn fwyfwy gwir yn y cyd-destun presennol o grebachu economaidd a thoriadau mewn gwariant cyhoeddus. Mae'r ffaith bod poblogaeth Blaenau Ffestiniog wedi lleihau'n gyson, o tua 13,000 ar ddechrau'r ugeinfed ganrif i lai na hanner hynny erbyn diwedd y ganrif, ac yn parhau i ddisgyn, yn tanlinellu'r realiti cymunedol.

Pwysleisia Shaw (Shaw, 2005) fod datblygu cymunedol nid yn unig yn weithgaredd broffesiynol, ond yn weithgaredd wleidyddol bob tro, ac yn ymwneud â pherthynas grym yn ei hanfod. Yn ôl Freire (Freire, 1974) y cwestiwn sylfaenol yw; a yw datblygu

cymunedol yn fodd i ddofi a rheoli, ynteu'n gyfrwng i gynyddu ymwybyddiaeth ac ymryddhad? Dyna'r dilechdid sydd wrth wraidd datblygu cymunedol, ac y mae Craig (Craig, 1989) yn rhoi ei fys ar y dewis sy'n wynebu'r gweithwyr cymunedol. Dywed y gwthir gweithwyr cymunedol yn aml gan lywodraeth i gyfrannu at broses o reoli effeithiau newid economaidd. Dadleua nad tasg y gweithiwr cymunedol yw helpu pobl i ddygymod ag ansicrwydd eu bywydau, ond yn hytrach i roi llais i'w hanghenion a'u deisfyfiadau uwchlaw sŵn giatiau'r ffatri'n cau a chwalfa cymunedau.

I Blaid Cymru, mae cymuned a'r syniad bras o sosiaeth ddatganoledig yn parhau'n allweddol, er bod yr ymdrech i ddatblygu syniadaeth 'sosiaeth gymunedol', a gysylltwyd yn bennaf â Dafydd Elis-Thomas mewn cyfnod mwy radical, wedi chwythu ei phlwc (dros dro o leiaf). Er hynny, ymddengys fod Leanne Wood (Wood, 2012) am atgyfodi'r syniadaeth hon yn y *Cynllun Gwyrdd i'r Cymoedd*.

Yn wahanol i Ddemocratiaid Rhyddfrydol trefol yn Lloegr, nid ymrôdd rhyddfrydwyr Cymreig yn yr ardaloedd gwledig i 'wleidyddiaeth gymunedol' ar ei newydd wedd, ond llwyddant i raddau i gynnal eu traddodiad lleol, cymunedol. Yn achos y gwyrddion, amryliw, daeth cymuned a gweithredu uniongyrchol yn ganolog i'w 'think globally, act locally'.

Cafodd llyfr John Redwood, *The Global Marketplace: Capitalism and its Future* (Redwood, 1994), sylw yng Nghymru yn sgil ei sylwadau am ein gwlad a'n hiaith. Sylwer y neilltua bennod gyfan i 'the sense of community'. Ei ddadl yw bod cymunedau llewyrchus yn hanfodol i les a hapusrwydd yr unigolyn, ac nad yw'r broses bresennol o draws-wladoli cyfalaf yn fygythiad i sefydlogrwydd cymunedau na'u hamrywiaeth. Dywed, 'whilst there is some truth in the argument that global capitalism can absorb and exploit cultural and regional differences, it never overwhelms them nor takes away the underlying strength of many of these passions in men's souls'. Buasai sawl cymuned yn nhopiau Dyffryn Conwy, cymoedd glofaol y de ac yng nghoedwigoedd yr Amazon a chwalwyd oherwydd y modd y symudwyd cyfalaf yn anghytuno gyda hynny.

Noder bod y gair 'cymuned' bellach yn ffasiynol ymysg marchnatwyr polisïau masnachol a gwleidyddol. Mabwysiedir delwedd gymunedol gan gwmnïau preifat traws-wladol, e.e. *First Hydro* yn Nyffryn Peris a'r *Hong Kong and Shanghai Banking Corporation* (HSBC) gyda'i fanc byd-eang lleol ('the world's local bank'). Onid delweddu cymunedol fel gwrthbwynt ideolegol i guddio realiti gwrthrychol canoli grym economaidd yw hyn?

Cyhoeddodd Ioan Bowen Rees lyfr yn dwyn y teitl, *Cymuned a Chenedl: Ysgrifau ar Ymreolaeth* (Rees, 1993), sy'n trafod perthynas cymuned a gwladwriaeth, anghyfartaledd incwm a chyfoeth, niwed amgylcheddol, canoli grym ac unffurfioli diwylliannol. I Rees, fel i CYIG, mae cymunedau'n fodd anhepgor o roi ystyr i fywydau unigolion, ond gwêl fod cymunedau ar draws y byd dan fygythiad yn sgil natur cyfalafiaeth draws-wladol fodern. Dywed Rees mai'r dasg allweddol yn yr oes sydd ohoni yw creu theori ac ymarfer gwleidyddol a fydd yn sicrhau grym lleol a chenedlaethol, amrywiaeth cymunedol a chydweithio cyd-wladol. Mae hyn yn angenrheidiol i barhad cymunedau Cymreig a'r iaith Gymraeg. Yn ôl dehongliad Jones (Jones, 1995), mae Rees a CYIG yn ceisio synthesis o ddwy ffrwd wleidyddol hollbwysig yn nhraddodiad gwleidyddol Cymru fodern, sef sosiaeth a chenedlaetholdeb cymunedol. Mae hyn yn gydnaws â sylwadau Raymond

Williams yn *Resources of Hope: Culture. Democracy. Socialism* (Williams, 1989), sef 'a new theory of socialism must now centrally involve place'. Nid lle unigol a olygir, ond hunaniaeth a theyrngarwch ar sawl lefel; y gymuned leol, genedlaethol, Ewropeaidd a byd-eang.

Dywedodd Gwyn Alf Williams, yn sgil cyhoeddi Maniffesto CYIG ym 1982, bod cymdeithasiaeth yn perthyn yn agos i draddodiad syndicaliaeth y *Miners' Next Step* ac ysbryd 'libertarian socialism' cyfandir Ewrop (Phillips, 1998). Gan ddatblygu syniadaeth anarchiaeth syndicalaidd Proudhon, cyflwyna Rees ddadl o blaid Ewrop cydffederal. Yn fras, golyga hyn ystyried Cymru'n gymuned o gymunedau rhydd, a hynny o fewn cymuned Ewropeaidd o genhedloedd rhydd, i gyd mewn byd cydffederal.

Mae Rees yn honni na roddir sofraniaeth ar bedestal o fewn y traddodiad gwleidyddol Cymreig. O ganlyniad, maentumir nad yw'r syniad o undod Ewropeaidd yn creu'r un broblem i'r Cymry ag a wna i lawer o dirgolion gweddill Prydain (Rees, 1993). Yn ogystal â hynny, oherwydd y fath agwedd hyblyg tuag at sofraniaeth, y mae grym datganoledig, cymunedol, yn rhan greiddiol o'r feddylfryd wleidyddol. Mae hyn, wrth gwrs, yn gydnaws â syniadau cyfoes yr Undeb Ewropeaidd ynglyn â datganoli (*subsidiarity*: yr egwyddor gyffredinol y dylai llywodraeth weithredu ar y lefel fwyaf lleol posibl).

4. Cloriannu cymdeithasiaeth

Cynigir pum sylw penodol ar gyfer cloriannu cymdeithasiaeth:

a) Yn adran flaenorol yr erthygl hon, dadleuwyd yr ymddengys cymuned a datblygu cymunedol yn gynyddol bwysig yng ngwleidyddiaeth Cymru. Gwelwyd hefyd bod egwyddorion a gwerthoedd sylfaenol datblygu cymunedol a chymdeithasiaeth yn gymharus. Ar yr olwg gyntaf, gallasai ymddangos bod Llywodraeth Cymru a CYIG yn siarad yr un iaith gymunedol; mater arall yw realiti'r hyn sy'n digwydd yn ein cymunedau. Mewn gwirionedd, dirywio mae'r Gymraeg yn y cymunedau daearyddol a fu'n gadarnleoedd yr iaith, a dirywio hefyd y mae sylfeini economaidd a chymdeithasol cynifer o gymunedau ledled Cymru. Digwydd hyn er gwaethaf yr holl rethreg gymunedol a phapurau polisi o du llywodraeth ar lefel leol, Gymreig, Brydeinig ac Ewropeaidd. Dadleuwyd eisoes bod modd defnyddio datblygu cymunedol naill ai i ddofi a rheoli cymunedau ar y naill law, neu i gynyddu ymwybyddiaeth a gweithredu'n gymunedol ar y llall. Nodweddir y drefn yng Nghymru gan y defnydd cyntaf, a nodweddir datblygu cymunedol radical a chymdeithasiaeth CYIG gan yr ail ddefnydd.

b) Gellir dadlau bod realiti cyfalafiaeth fodern yn ein gyrru ar garlam i gyfeiriad hollol groes i ddelfrydau cymdeithasiaeth. Mae effeithiau globaleiddio ynghyd â chanoli grym cyfalaf a llywodraeth yn effeithio fwyfwy ar ein cymunedau. Ai breuddwyd yn perthyn i lyfrau Asterix (Goscimiy a Uderzo, 1976) yw grym cymunedol a chymdeithasiaeth?

c) Roedd Marxiaeth glasurol yn gweld syndicaliaeth ac anarchiaeth fel ffurfiau ar sosialaeth iwtopaidd, a gellir anelu beirniadaeth gyffelyb at gymdeithasiaeth o safbwynt Marxiaeth draddodiadol heddiw (Marx ac Engels, 1848).

ch) A oes modd creu synthesis rhwng Marxiaeth a chymdeithasiaeth? Mae'r traddodiad Marxiaidd yn ystyried yr economi yn sylfaen cymdeithas tra bod pwyslais cymdeithasiaeth ar iaith, diwylliant, cymuned a chenedl. Felly, ar yr olwg gyntaf, ymddengys bod Marxiaeth

a chymdeithasiaeth yn bur anghymarus ond dadleuir yma bod rhywfaint o synthesis rhyngddynt yn bosibl. Yn y gorffennol, tueddodd rhai o ddilynwyr Marx i bwysleisio'r economi yn unig, ar draul unrhyw ystyriaeth i faterion fel cenedl a diwylliant. Nid yw hyn mor wir bellach; rhoddwyd lle i genedl a diwylliant yn y persbectif Marxiaid er mai'r sylfaen economaidd yw'r flaenoriaeth. Edrychir yma ar sut y daeth Marxiaeth i delerau â'r cwestiwn cenedlaethol, ac yna ar ddatblygiad persbectif Marxiaid ar ddiwylliant. Mae Löwy (Löwy, 1976) yn olrhain datblygiad syniadau Marxwyr cynnar mewn perthynas â'r 'cwestiwn cenedlaethol'. Dengys fod safbwynt damcaniaethol Lenin – yn wahanol i sawl un o'i ragflaenwyr a chyfoedion – yn glir a chadarnhaol. Gwahaniaethai rhwng y lefel economaidd a'r lefel wleidyddol. Deisyfai, fel mater o egwyddor ddemocrataidd, weld cenhedloedd a chanddynt hawl i hunanlywodraeth o fewn Undeb o Weriniaethau Sosialaidd Ewrop, ond eu bod yn rhoi'r gorau i ran o'u sofraniaeth yn sgil manteision cydrannu mewn undeb economaidd sosialaidd. Dilechdid twt Lenin oedd mai'r grym gwleidyddol i ymadael ag undeb economaidd yn unig fuasai'n sicrhau gwir ryddid i fod yn aelod o'r undeb ynghyd â'r dewis i barhau'n aelod.

Yn Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci (Hoare a Nowell Smith, 1976), esbonnir y modd yr ychwanegodd Gramsci wedd hollbwysig at y persbectif Marxiaid trwy gyfrwng ei bwyslais ar yr uwchstrwythur diwylliannol. Mae Gwyn Alf Williams (Williams, 1984) yn ei erthygl hynod, 'Marcsydd o Sardiniwr ac Argyfwng Cymru', yn cymhwysio syniadau Gramsci i sefyllfa Cymru. Roedd Gramsci, fel Lenin, yn gweld creu sosialaeth fel tasg Ewropeaidd, heb fodd o adeiladu sosialaeth mewn un wlad. Er hynny, er mwyn i fudiadau sosialaidd lwyddo, roedd yn rhaid iddynt fod yn wlatgar a chenedlaetholgar. Yn ôl Gramsci, nid Plaid Gomiwnyddol yr Eidal oedd ei hangen ond Plaid Gomiwnyddol Eidalaid yn creu neu'n ail-greu cenedl ar ei newydd wedd, yng nghyd-destun cymuned o gymunedau. Dadleuai dros greu hegemoni diwylliannol newydd a chyfuno gwahanol rymoedd cymdeithasol fel modd o drawsnewid cymdeithas a chreu trefn sosialaidd (Joll, 1977). Rhagweldai'r trawsnewid fel proses ddiwylliannol ymdreiddgar, gyda digwyddiadau chwyldroadol trawiadol yn atalnodau yn y broses. Dadleuir bod y persbectif hwn, neu addasiad ohono, yn cynnig ffordd ymlaen yng Nghymru heddiw. Y weledigaeth ar gyfer Cymru yw Ewrop o weriniaethau sosialaidd a fuasai, i raddau helaeth, yn gyd-ddibynnol yn economaidd ond yn undeb o genhedloedd gwleidyddol sofran. I gyrraedd y nod, mae angen creu hegemonïau cenedlaethol a chyfuniad o wahanol rymoedd cymdeithasol o blaid trawsnewid gwleidyddol. Deuir, gyda hynny, rywfaint o'r ffordd tuag at gymdeithasiaeth.

Sut, mewn termau ymarferol, y gellid cyfuno grymoedd cymdeithasol gwahanol er mwyn creu carfan gref i gydweithio dros newid sylfaenol yng Nghymru heddiw? Un allwedd i'r dasg yw deall a meithrin yr amryfal hunaniaethau Cymreig a chreu hegemoni'n seiliedig ar hunaniaeth Gymreig amlhaenog a chynhwysol. Gyda hynny, cyfyd y cwestiwn; yn lle y gellir gosod hunaniaethau Cymraeg yn y patrwm hwn? Ar hyn o bryd, nid oes modd i'r hunaniaethau Cymraeg ddatblygu'n rym hegemoniaidd ar eu pennau'u hunain, ond hwyrach y gallasai hunaniaeth Gymreig amlweddol ac amlhaenog ddatblygu'n rym hegemoniaidd. O ystyried cymuned heddiw mewn modd hyblyg a chreadigol, gellir ystyried cymunedau fel cyfrwng mynegiant hunaniaethau. Yn ôl ffordd Gramsci o feddwl, mae'n fater o drosi ac aildrosi'r syniad o gymuned a chenedl, a dyna a wna Gwyn Alf Williams a Raymond Williams yn achos hanes a sefyllfa gyfoes Cymru. Gwêl Raymond

Williams (gweler yn Williams, 2003) yr angen am theori sosialaidd newydd gyda lle, mewn perthynas â hunaniaeth a theyrngarwch, yn greiddiol i'r theori. Hunaniaeth ar sawl lefel fyddai hon; y gymuned leol, genedlaethol, Ewropeaidd. Wrth i gyfalaf ymadael, daw pwysigrwydd lle yn amlycach. Yn y persbectif diwylliannol hwn, edrychir am seiliau ar gyfer cysylltiadau newydd y gellir eu meithrin er mwyn adeiladu cymunedau 'newydd'. Yn ôl persbectif Gramsci, cymunedau wedi'u hailadeiladu ar seiliau cadarn y gorffennol fyddai'r rhain, a hynny ar ffurf newydd. Mewn cyd-destun gwleidyddol, mae'r chwilio am y cysylltiadau hyn yn golygu ail-lunio'r Chwith ar ffurf cynghrair o rymoedd sosialaidd, gwyrdd, a chenedlaetholgar radical. Buasai'r fath fudiad yn cyfuno'r diwylliannol a'r gwleidyddol mewn ymdrech i greu persbectifau a ffurfiau newydd. Eto, dychwelir gyda hyn at hanfodion cymdeithasiaeth.

Cymharol fach oedd y sylw cyhoeddus a gafodd cymdeithasiaeth, a phrin yw'r ddealltwriaeth o gyfanrwydd a chyd-destun y syniadaeth hyd yn oed ymysg aelodau CYIG. Ymddengys na fu llwyddiant ymarferol chwaith; ni cheir cynghrair sefydlog o gymunedau a mudiadau radical yng Nghymru. Er y bu cydweithio am gyfnodau rhwng gwahanol garfannau radical, mynd a dod a wnaeth hynny o gynghreirio llac a fu rhwng CYIG a mudiadau eraill. Nid yw'r lled fethiant i ddatblygu ail ffrynt y Gymdeithas o reidrwydd yn tanseilio theori cymdeithasiaeth. Wedi'r cyfan, bu undod y Chwith yn broblem drwy gydol y cyfnod modern. Serch hynny, mae angen datblygu ac addasu theori yn ôl yr amgylchiadau a'r cyfleoedd sy'n codi. Gyda hynny mewn golwg, mae'n werth aledrych ar gymdeithasiaeth yng nghyd-destun hunaniaethau yng Nghymru heddiw.

Wrth edrych ar ganlyniadau cyfrifiad 2011 a chanrannau siaradwyr Cymraeg mewn gwahanol ardaloedd, dylem hefyd – cyn rhincian dannedd yn ormodol – ofyn cwestiynau sylfaenol ynglŷn â natur cymuned heddiw. Eir ati hefyd i graffu ar yr hyn a ddatgelir yn y cyfrifiad ynglŷn â'r hyn a ystyria trigolion Cymru yw eu hunaniaeth; faint sy'n eu hystyried eu hunain yn Gymry, a sut y mae hyn yn gysylltiedig â dosbarth cymdeithasol, rhywedd, oedran, cefndir ethnig a chymuned ddaearyddol yn ogystal â iaith? Rhyddheir canlyniadau'r cyfrifiad fesul setiau o ddata, ac mae'r wybodaeth sydd ar gael hyd yma'n cadarnhau cryfder hunaniaeth Gymreig. Mae'n dra arwyddocaol mai yn y lleiafrif y mae'r rhai a ystyria eu hunain yn Brydeinwyr yn gyntaf yng Nghymru, Lloegr, yr Alban, ac Iwerddon o ran hynny (heblaw am y mwyafrif cymharol fach yng Ngogledd Iwerddon).

Beth yw'r casgliadau ynglŷn â'r cwestiwn o synthesis rhwng cymdeithasiaeth a Marxiaeth gyfoes? Tra bod Marxiaeth yn blaenoriaethu'r sylfaen economaidd, mae cymdeithasiaeth yn pwysleisio iaith, diwylliant, cymuned a chenedl. Dadleuir, serch hynny, nad yw'r ddau bersbectif, o reidrwydd, yn anghymharus. Er bod Marxiaeth wedi datblygu dadansoddiad o'r cwestiwn cenedlaethol a'r uwchadeiledd diwylliannol, ystyrir y sylfaen economaidd yn greiddiol i newidiadau mewn cymdeithas. I ba raddau y mae cymdeithasiaeth yn gweld yr economi fel sylfaen cymdeithas? Gwelwyd bod CYIG wedi ymwneud yn gynyddol â materion economaidd ac adlewyrchir hyn yn natblygiad cymdeithasiaeth. Mae CYIG yn ystyried ei hun yn aelod o'r gwrsyll sosialaidd ond mae safbwynt cymdeithasiaeth ar drawsnewid yr economi yn amwys. Hanfod Marxiaeth yw bod rhaid wrth drawsnewid economaidd rhyngwladol ac y mae'r angen am gynghreirio cydwladol er mwyn cyrraedd y nod yn amlwg heddiw mewn byd o gwmnïau trawswladol a chanoli cyfalaf a grym economaidd. Mae *The Great Transition (New Economics Foundation, 2009)*, a

sawl dadansoddiad cyffelyb, yn dod i'r casgliad ein bod yn wynebu cyfres o broblemau cysylltiedig; gordreulio adnoddau'r blaned, niwed amgylcheddol, anghyfartaledd cynyddol, ansefydlogrwydd economaidd a chwalfa diwylliannau. Yr unig ffordd i oresgyn y problemau cyfundrefnol hyn yw drwy atebion integredig sydd yn mynd i'r afael â'r problemau yn eu crynswth ac yn rhyngwladol.

Dros hanner can mlynedd ar ôl sefydlu CYIG, gwyrdd ei syniadaeth yn gynyddol i'r cyfeiriad sosialaidd, a gwêl a disgrifia ei hun fel mudiad chwyldroadol. Erbyn heddiw mae'r cerdyn aelodaeth yn datgan bod CYIG yn gymdeithas o bobl sy'n gweithredu'n ddi-drais dros y Gymraeg a chymunedau Cymru fel rhan o'r chwyldro rhyngwladol dros hawliau a rhyddid. Ymddengys bod yma weledigaeth sy'n pontio'r lleol a'r byd-eang ac ymrwymiad i chwyldro rhyngwladol; ond cyfyd sawl cwestiwn. Yn gyntaf, pa fath o fyd y mae'r chwyldro yn amcanu at ei greu, ac yn ail, sut mae cyrraedd yno? Ateb cymdeithasiaeth, a'r Chwith yn gyffredinol, i'r cwestiwn cyntaf yw nad oes modd rhagweld yn union, na chwaith chynllunio cymdeithas newydd o flaen llaw. Yr ateb i'r ail gwestiwn yw cynghreirio rhwng mudiadau radical yng Nghymru ac yn rhyngwladol. Bu undod y Chwith, serch hynny, yn broblem erioed, ac ni lwyddwyd i greu cynghrair o fudiadau radical pwerus yng Nghymru nac yn rhyngwladol yn yr oes sydd ohoni.

Yn ôl Marxiaeth, y frwydr economaidd a gwleidyddol rhwng y dosbarth cyfalafol a'r dosbarth gweithiol yw cyfrwng newidiadau cymdeithasol a chwyldro sosialaidd. Er i Gramsci ychwanegu persbectif ehangach, mae'r frwydr rhwng y ddau dosbarth yn parhau'n hollol sylfaenol yn syniadaeth Gramsci a Marxiaeth heddiw. Nid oes yr un pwyslais ar frwydr dosbarth yng nghymdeithasiaeth CYIG. Ychwanegu syniadau ynglŷn â chymuned a diwylliant at y dadansoddiad dosbarth a wnaeth Gramsci. Yng nghymdeithasiaeth CYIG, ymddengys bod cymuned yn cymryd lle dosbarth cymdeithasol.

Mae grym undebol y gweithwyr yn eu gweithleoedd yn ganolog yn y persbectif Marxiaidd, ond nid yw hyn yn amlwg yn athroniaeth CYIG. Mae cymdeithasiaeth yn pwysleisio datganoli a'r gymuned leol. Trwy gydol hanes mudiadau llafur a theori sosialaeth, cafwyd tensiwn rhwng tueddiadau canoli a datganoli. Mae Marxiaeth yn credu mewn canoli grym y gweithwyr er mwyn cyfateb i rym canoledig cyfalaf, ond cyfyd peryglon o ganoli grym. Un sialens fawr i sosialwyr heddiw yw datblygu ffyrdd o gynghreirio er mwyn greu grymoedd unedig a all herio grym canoledig cyfalaf trawswladol, ond gan lwyddo ar yr un pryd i gadw rheolaeth ddemocrataidd ddatganoledig ar y fath gynghrair ac ar unrhyw gymdeithas sosialaidd a grëir. Gallasai cymdeithasiaeth wneud cyfraniad gwerthfawr at y fath orchwyl.

d) Mae pryder awdur yr erthygl hon am y Gymraeg a Chymru yn siŵr o lywio ymdrechion i fod yn hollol wrthrychol, ond yr ydym oll yn oddrychol i ryw raddau wrth ystyried materion o'r fath. Ceir, yn brigo i'r wyneb yma, gwestiynau dyfnach ynglŷn â phrif lif diwylliannol y gorllewin; materion fel yr amheuan ynghylch y rhaniad rhwng gwrthrychedd a goddrychedd, rhwng theori a gweithredu, ynghyd â'r rhaniad llafur deallusol a nodwedda'r traddodiad academaidd sy'n gryfder ar y naill law ac yn wendid ar y llall. Yn y traddodiad Marxiaidd, cyhuddir academyddion bwrgeisaidd o ganolbwyntio ar astudio manylion cymdeithas gan anwybyddu holl natur y drefn drwyddi draw, gan wasanaethu'r drefn gymdeithasol mewn modd ceidwadol o ganlyniad. Yn ei gerdd 'Adnabod', mae Waldo Williams (Williams, 1956) yn ein rhybuddio rhag y rhydwythiaeth (*reductionism*) hwn:

'Rhag y rhemp sydd i law'r dadelfennwr

A gyll, rhwng ei fysedd, fyd.'

Yn groes i rydwythiaeth y diwylliant cyfalafol, gall cymdeithasiaeth gynnig ffordd o weld y byd yn grwn a gweithio i'w drawsnewid.

Casgliad

I gloi, cynigir ateb i brif gwestiwn yr erthygl; 'beth yw rôl cymuned a pherthnasedd gwleidyddol cymdeithasiaeth heddiw?' Ar sail y dadleuon a gyflwynwyd, cynigir isod dri chasgliad cyffredinol.

Yn gyntaf, dros y deugain mlynedd diwethaf, cynyddodd y sôn am gymuned a datblygu cymuned yng Nghymru. Ar adegau yn ystod yr ugeinfed ganrif, defnyddiwyd ideoleg cymuned a datblygu cymunedol mewn modd ceidwadol, ac ar adegau eraill bu'n rym radical. Nodweddir y drefn bresennol yng Nghymru gan ddefnydd ceidwadol tra bod cymdeithasiaeth yn perthyn i'r traddodiad radical o ddatblygu cymunedol.

Yn ail, mae holl gyfeiriad cyfalafiaeth gyfoes, globaleiddio a chanoli cyfalaf yn tueddu i danseilio grym cymunedau a photensial datblygu cymunedol. Mae cyflawni newidiadau gwleidyddol sylfaenol yn ddibynol ar gynghreirio eang rhwng mudiadau cymunedol, amgylcheddol, economaidd a diwylliannol, ac y mae hyn yn un o egwyddorion cymdeithasiaeth. Cydnabyddir mai ychydig o gynghreirio llwyddiannus a fu hyd yn hyn.

Yn drydydd, er bod CYIG yn gweld ei hun yn perthyn i'r gweryll sosialaidd, mae cryn wahaniaeth rhwng priodweddau cymdeithasiaeth a thraddodiadau sosialaeth. Ar hyd yr ugeinfed ganrif, datblygodd sosialaeth agwedd fwy cadarnhaol tuag at ddiwylliant a'r cwestiwn cenedlaethol. Dadleuir nad yw cymdeithasiaeth a sosialaeth gyfoes yn anghymharus, ond bod gwahaniaethau pwysig rhyngddynt. Cred y ddau bod angen trawsnewidiad economaidd a chymdeithasol a bod rhaid wrth gynghreirio eang er mwyn cyrraedd y nod. Bu pwyslais sosialaeth ar y sylfaen economaidd, dosbarth cymdeithasol ac undod rhyngwladol y gweithwyr. Ar y llaw arall, mae cymdeithasiaeth yn blaenoriaethu iaith, diwylliant, cymuned a chenedl. Tros hanner can mlynedd wedi sefydlu CYIG, gwrodd ei syniadaeth i'r cyfeiriad sosialaidd ac ystyria gymdeithasiaeth fel cyfraniad unigryw i gorff syniadaeth sosialaidd fyd-eang. Dengys Gwyn Alf Williams (Williams, 1984) bod Antonio Gramsci wedi cyfrannu at sosialaeth fyd-eang fel ag y gwnaeth gan mai Sardinwr ydoedd, yn llwyr ymwybodol o werth ei iaith, ei hunaniaeth a'i ddiwylliant. Gall cymdeithasiaeth gynnig persbectif diwylliannol cyfannol i fyd sy'n drwm dan ddylanwad rhaniad llafur deallusol cyfundrefn gyfalafol.

Llyfryddiaeth

Adamson, D. (2010), 'Why Communities First is a vital lifeline for Wales', *Western Mail*, 12 Mawrth (Cardiff: Western Mail).

Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw (2011), 'Sylwadau gan staff ac aelodau Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw ar Ddyfodol Cymunedau yn Gyntaf yng Ngwynedd', *Papur Trafod Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw* (Blaenau Ffestiniog: Bwrdd Cymunedau yn Gyntaf Bowydd a Rhiw).

Craig, G. (1989), 'Community work and the state', *Community Development Journal*, 24 (1), 1-19.

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1972), *Maniffesto* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1982), *Maniffesto* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1992), *Maniffesto* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (2002), *Maniffesto* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (2009), *Y Tafod*, Awst (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (2004), *Cymru 2020* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1970-2013), *Tafod y Ddraig* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1970-2013), *Y Tafod* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Datblygu Cymunedol Cymru (2006), *Fframwaith Strategol Cenedlaethol ar gyfer Datblygu Cymunedol yng Nghymru* (Y Drenewydd: Datblygu Cymunedol Cymru).

Derfel, R. J. (1905), 'A brief account of my life', *Llais Llafur*, 5 Awst-12 Rhagfyr.

Ffransis, Ff. (1986), *Cymdeithasiaeth: yr ail ffrynt* (Aberystwyth: Cymdeithas yr Iaith Gymraeg).

Friere, P. (1974), *Education for Critical Consciousness* (London: Continuum).

Goscimiy, R., a Uderzo, A. (1976), *Asterix y Galiad* (cyfieithiad Alun Ceri Jones) (Yr Eglwys Newydd: Gwasg y Dref Wen).

Hoare, Q., a Nowell Smith, G. (1971), *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (London: Laurence and Wishart).

Joll, J. (1977), *Gramsci* (Glasgow: Fontana/Collins).

Jones, R. W. (1995), 'Beth yw Cymuned?', *Barn*, 387, 4-5.

Jones, R. W. (1995), 'Care of the Community', *Planet: The Welsh Internationalist*, 109, Chwefror/Mawrth, 16-25.

- Jones, R. W. (2007), *Rhoi Cymru'n Gyntaf: Syniadaeth Plaid Cymru* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Llywodraeth Cymru (2006), *Gwerthusiad interim Cymunedau yn Gyntaf* (Caerdydd: Llywodraeth Cymru).
- Llywodraeth Cymru (2011), *Cymunedau yn Gyntaf: Y Dyfodol* (Caerdydd: Llywodraeth Cymru).
- Löwy, M. (1976), 'Marxism and the National Question', *New Left Review*, 96, 136-60.
- Marx, K. ac Engels, F. (1848) (Cyfieithiad 2008), *Maniffesto'r Blaid Gomiwnyddol* (Caerdydd: Y Blaid Gomiwnyddol Gymreig).
- New Economics Foundation (2009), *The Great Transition* (London: New Economics Foundation). Gweler: <http://www.neweconomics.org/publications/entry/the-great-transition> (Cyrchwyd: 20 Mai 2010).
- Phillips, D. (1998), *Trwy Ddulliau Chwyldro...? Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, 1962-1992* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Redwood, J. (1994), *The Global Marketplace: Capitalism and its Future* (London: Harper Collins).
- Rees, I. B. (1993), *Cymuned a Chenedl: Ysgrifau ar Ymreolaeth* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Roberts, A. M. (2009), 'R. J. Derfel, 1824-1905', *Y Traethodydd*, CLXV, Ionawr, 34-54.
- Rhaglen 'Cymunedau yn Gyntaf' Llywodraeth Cynulliad Cymru, <http://www.communitiesfirst.info> (Cyrchwyd: 18 Ebrill 2011).
- Shaw, M. (2005), 'Political, professional, powerful: understanding community development', Community Development Exchange Conference Transcript.
- Smith, D. (1984), *Wales! Wales?* (London: George Allen and Unwin).
- Unofficial Reform Committee South Wales Miners' Federation (1912), *The Miners' Next Step* (South Wales: Unofficial Reform Committee South Wales Miners' Federation).
- Williams, D. (gol.) (2003), *Who Speaks for Wales?: Nation, Culture, Identity* (Cardiff: University of Wales Press).
- Williams, G. A. (1975), *Proletarian order: Antonio Gramsci, factory councils and the origins of Italian Communism, 1911-1921* (London: Pluto Press).
- Williams, G. A. (1984), 'Marcsydd o Sardiniwr ac Argyfwng Cymru', *Efyrdiau Athronyddol 1984*, XLVII, 17-27.
- Williams, G. A. (1985), *When Was Wales?: A History of the Welsh* (London: Penguin Books).
- Williams, R. (1976), *Keywords* (London: Collins).
- Williams, R. (1989), *Resources of Hope: Culture. Democracy. Socialism* (London: Verso).
- Williams, W. (1956), *Dail Pren* (Llandysul: Gomer).
- Wood, L. (2012), *Cynllun Gwyrdd i'r Cymoedd* (Caerdydd: Uned Datblygu Polisi Plaid Cymru).